

به نام خداوند بخشنده مهربان

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکدهٔ زبان و ادبیات فارسی

بررسی مفهوم خدا در شعر کودک و نوجوان ایران با تکیه بر آثار
شاعران برجستهٔ دوران انقلاب اسلامی

نگارش: پرنیان زارع پور

استاد راهنما: دکتر نعمت‌اله ایران‌زاده

استاد مشاور: دکتر امیر نصری

رساله برای دریافت درجهٔ کارشناسی ارشد در رشتهٔ زبان و ادبیات فارسی

دی ماه ۱۳۹۱

فرم گردآوری اطلاعات پایان‌نامه‌ها
کتابخانه مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

عنوان: بررسی مفهوم خدا در شعر کودک و نوجوان ایران با تکیه بر آثار شاعران برجسته دوران انقلاب اسلامی	
نویسنده / محقق: پرنیان زارع پور	
مترجم: ندارد	
استاد راهنما: دکتر نعمت‌اله ایران‌زاده	استاد مشاور: دکتر امیر نصری
استاد داور: دکتر عباسعلی وفایی	
کتابنامه: دارد	واژه نامه: ندارد
نوع پایان‌نامه: ☒ بنیادی ☐ توسعه‌ای ☐ کاربردی	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	سال تحصیلی: ۹۱-۹۲
محل تحصیل: تهران	نام دانشگاه: علامه طباطبائی
تعداد صفحات: ۲۱۰	دانشکده: زبان و ادبیات فارسی
گروه آموزشی: زبان و ادبیات فارسی	
کلیدواژه‌ها به زبان فارسی: خدا، کودک، نوجوان، شعر دینی، شعر غیر دینی، انقلاب اسلامی	
کلید واژه‌ها به زبان انگلیسی: God, Child, Adolescent, Religious poems, Non-religious poems, Islamic Revolution	

الف. موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف): مفهوم خدا از مضامین پر کاربرد در اشعار کودک و نوجوان ایران است. چگونگی حضور این امر قدسی در اشعار مذکور، همواره نیازمند تبیین است. اهداف این پژوهش: تبیین چگونگی مفهوم خدا در شعر کودک و نوجوان ایران؛ راهگشایی در جهت تحقیقات علمی گسترده‌تر در حوزه مذکور؛ تأثیر مثبت بر شناخت شاعران این عرصه نسبت به اشعار دینی و سروده‌های آتی آنان.

ب. مبانی نظری شامل مرور مختصری از منابع، چارچوب نظری، و پرسش‌ها و فرضیه‌ها: این پژوهش دو بعد دارد. بعد اول، شامل مباحث نظری در خصوص مفهوم خدا و جوانب آن است و از پشتوانه کتب روان‌شناسی، فلسفی، دینی و کلامی برخوردار است. بعد دیگر، ذکر و بررسی اشعار دربرگیرنده مفهوم خدا بنابر مباحث نظری مذکور است. سؤالات ذیل، محورهای اصلی پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهند: ۱. مفهوم خدا با چه موضوعات و درونمایه‌هایی از شعر کودک و نوجوان ایران پیوند یافته است و چگونه؟؛ ۲. آیا بینش خداشناسانه در شعر کودک و نوجوان ایران متجلی شده است؟ اگر پاسخ مثبت است، مبانی فکری این بینش چیست؟؛ ۳. سخن گفتن از خدا در شعر کودک و نوجوان ایران چه ارتباطی با نظریه‌های زبان دین دارد؟؛ ۴. آیا در خصوص بیان مفهوم خدا در شعر کودک و نوجوان ایران، از ابزارهای هنری و ادبی استفاده شده است؟؛ ۵. چه محورهای ارتباطی در اشعار کودک و نوجوان ایران در خدمت بیان مفهوم خدا هستند؟

پ. روش تحقیق شامل تعریف مفاهیم، روش تحقیق، جامعه مورد تحقیق، نمونه‌گیری و روش‌های نمونه‌گیری، ابزار اندازه‌گیری، نحوه اجرای آن، شیوه گردآوری، و تجزیه و تحلیل داده‌ها: جامعه آماری این پژوهش، سروده‌های دربرگیرنده مفهوم خدا از هفده شاعر شاخص در عرصه شعر کودک و نوجوان ایران است که در سال‌های ۱۳۵۷-۱۳۹۰ در قالب کتاب منتشر شده‌اند. اسامی شاعران منتخب: جعفر ابراهیمی، قیصر امین‌پور، غلامرضا بکتاش، محمود پوروهاب، مصطفی رحماندوست، افسانه شعبان‌نژاد، اسدالله شعبانی، آتوسا صالحی، افشین علا، شکوه قاسم‌نیا، ناصر کشاورز، داوود لطف‌الله، مهری ماهوتی، محمدکاظم مزینانی، بیوک ملکی، عرفان نظرآهاری، بابک نیک طلب و حمید هنرجو.

این پژوهش بر اساس شیوه توصیفی - تحلیلی انجام شده است. اشعار رسا و متناسب با مباحث پژوهش را به عنوان نمونه در متن رساله ذکر و تحلیل می‌کنیم؛ به برخی از اشعار نیز صرفاً در گزارش آماری می‌پردازیم. یافته‌های تحقیق: اشعار دربرگیرنده مفهوم خدا به دو گروه اشعار دینی و غیر دینی تقسیم می‌شوند. درونمایه اشعار دینی، از ۱۰ گروه تشکیل شده است. خداشناسی در اشعار دینی، مبتنی بر پنج راه است. تعدادی از اوصاف مربوط به خدا که در اشعار مورد بررسی مطرح شده‌اند، با برخی از نظریات زبان دین قابل تبیین هستند. نمودهای تخیلی و مجازی زبان که با مفهوم خدا در اشعار کودک و نوجوان مرتبط هستند، ۱۰ گونه است. ۱۹ محور ارتباطی دربرگیرنده مفهوم خدا در اشعار دینی و غیر دینی کودک و نوجوان ایران وجود دارد.

ث. نتیجه‌گیری و پیشنهادات: به طور کلی باید گفت اگرچه مفهوم خدا به لحاظ کمی با اشعار کودک و نوجوان ایران پیوند قابل توجهی دارد، اما کیفیت این پیوند، در بسیاری از موارد، سطحی و خام است و نیازمند تغییر و تحول یا رشد است. در این رساله، مجال چندانی برای آسیب‌شناسی اشعار مذکور فراهم نبود، امید است که در دیگر پژوهش‌ها به صورت مستقل و جامع به این مقوله پرداخته شود.

صحت اطلاعات مندرج در این فرم بر اساس محتوای پایان‌نامه و ضوابط مندرج در فرم را گواهی می‌نمایم.

نام استاد راهنما: دکتر نعمت‌اله ایران‌زاده

سمت علمی:

نام دانشکده: زبان و ادبیات فارسی علامه طباطبائی

رئیس کتابخانه:

پیشکش به

پدر و مادرم که همواره سایهٔ لطفشان بلندتر از کاستی‌های من

است

و

بهر روز افروز که دل روشنش چراغی ست بر راهم

چکیده

تعدادی از سروده‌های شاعران برجسته کودک و نوجوان ایران در سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۵۷، دربرگیرنده مفهوم خدا هستند. تحقیق حاضر، جایگاه این مفهوم را در سروده‌های مذکور به لحاظ فکری، هنری و ادبی با روش توصیفی-تحلیلی بررسی می‌کند. این اشعار به دو گروه دینی و غیر دینی تقسیم می‌شوند. درونمایه اشعار دینی، از ۱۰ گروه دعایی، فلسفی، اخلاقی، مذهبی، طبیعت محور، اجتماعی، عرفانی، دفاع مقدس، کودکانه و عامیانه تشکیل شده است. خداشناسی در اشعار دینی، مبتنی بر پنج راه آفاقی، انفسی، سیر در حقیقت هستی، تجلی شاعرانه وحدت در کثرت و کودکانه-اساطیری است. تعدادی از اوصاف مربوط به خدا که در اشعار مورد بررسی مطرح شده‌اند، با نظریات اشتراک معنوی، سلبی، جمع سلب و ایجاب، تشکیکی و مجازی قابل تبیین هستند؛ همچنین، مبانی نظری تعدادی از اوصاف نیز به طور دقیق قابل تشخیص نیست. نموده‌های تخیلی و مجازی زبان که با مفهوم خدا در اشعار کودک و نوجوان مرتبط هستند، ۱۰ گونه توصیف شاعرانه، شبکه تصویری، تشبیه، مجاز، استعاره، کنایه، حس آمیزی، نماد، تضاد و تلمیح است. غیر از صدای شاعر یا راوی، صدای شخصیت‌های دیگری نیز در راستای بیان مفهوم خدا در اشعار به کار می‌رود و به طور کلی، ۱۹ محور ارتباطی دربرگیرنده مفهوم خدا در اشعار دینی و غیر دینی کودک و نوجوان ایران وجود دارد.

کلیدواژه: خدا، کودک، نوجوان، شعر دینی، شعر غیر دینی، انقلاب اسلامی

فهرست مطالب

عنوان.....	صفحه.....
مقدمه.....	۱.....
(۱) کلیات و مفاهیم.....	۳.....
(۱-۱) کلیات.....	۳.....
(۱-۱-۱) طرح مسئله.....	۳.....
(۲-۱-۱) ضرورت و اهمیت تحقیق.....	۳.....
(۳-۱-۱) اهداف تحقیق.....	۴.....
(۴-۱-۱) سؤالات تحقیق.....	۴.....
(۵-۱-۱) فرضیات تحقیق.....	۵.....
(۶-۱-۱) پیشینه تحقیق.....	۵.....
(۷-۱-۱) محدودیت‌های تحقیق.....	۷.....
(۸-۱-۱) روش تحقیق.....	۷.....
(۹-۱-۱) ساختار پایان‌نامه.....	۹.....
(۲-۱) مفهوم خدا از دیدگاه کودک و نوجوان.....	۱۰.....
(۱-۲-۱) پژوهش هارمس.....	۱۲.....
(۲-۲-۱) پژوهش گلدمن.....	۱۲.....
(۳-۲-۱) پژوهش دکونشی.....	۱۳.....
(۴-۲-۱) پژوهش یوزباشی.....	۱۳.....
(۳-۱) شعر دینی و مفهوم خدا.....	۱۴.....
(۱-۳-۱) گونه‌های شعر کودک و نوجوان.....	۱۵.....
(۱-۱-۳-۱) لالایی.....	۱۵.....
(۲-۱-۳-۱) هیچانه (متل).....	۱۶.....
(۳-۱-۳-۱) ترانه.....	۱۶.....

- ۱۶.....(۴-۱-۳-۱) شعر روایتی (منظومه).
- ۱۶.....(۵-۱-۳-۱) شعر آموزشی.
- ۱۶.....(۶-۱-۳-۱) شعر رسمی.
- ۱۷.....(۲-۳-۱) مفهوم دین.
- ۱۸.....(۳-۳-۱) شعر دینی کودک و نوجوان.
- ۲۱.....(۴-۳-۱) اهداف تبیین مفهوم خدا در شعر کودک و نوجوان.
- ۲۲.....(۴-۱) پیشینه مفهوم خدا در شعر کودک و نوجوان ایران.
- ۲۳.....(۱-۴-۱) آثار غیر شاخص.
- ۲۳.....(۲-۴-۱) شاعران شاخص.
- ۲۴.....(۱-۲-۴-۱) عباس یمنی شریف.
- ۲۴.....(۲-۲-۴-۱) پروین دولت آبادی.
- ۲۵.....(۳-۲-۴-۱) محمود کیانوش.
- ۲۶.....(۲) مفهوم خدا و درونمایه اشعار کودک و نوجوان ایران.
- ۲۷.....(۱-۲) دیدگاه اصلی.
- ۲۷.....(۱-۱-۲) درونمایه دعایی.
- ۲۸.....(۱-۱-۱-۲) رویکرد زیبایی شناختی - تفهیمی.
- ۳۰.....(۲-۱-۱-۲) رویکرد اخلاقی - عاطفی.
- ۳۳.....(۳-۱-۱-۲) رویکرد طلب محور.
- ۳۵.....(۲-۱-۲) درونمایه فلسفی.
- ۴۰.....(۳-۱-۲) درونمایه اخلاقی.
- ۴۶.....(۴-۱-۲) درونمایه مذهبی.
- ۴۹.....(۵-۱-۲) درونمایه طبیعت محور.
- ۵۱.....(۶-۱-۲) درونمایه اجتماعی.
- ۵۶.....(۷-۱-۲) درونمایه عرفانی.
- ۵۸.....(۸-۱-۲) درونمایه دفاع مقدس.

- ۶۱..... ۲-۱-۹) درونمایهٔ کودکانه.....
- ۶۲..... ۲-۱-۱۰) درونمایهٔ عامیانه.....
- ۶۵..... ۲-۲) دیدگاه مکمل.....
- ۷۰..... ۳) راه‌های خداشناسی در اشعار کودک و نوجوان ایران.....
- ۷۱..... ۳-۱) خداشناسی آفاقی.....
- ۷۷..... ۳-۲) خداشناسی انفسی.....
- ۷۷..... ۳-۲-۱) تقریر اول.....
- ۷۸..... ۳-۲-۲) تقریر دوم.....
- ۸۵..... ۳-۳) خداشناسی با سیر در حقیقت هستی.....
- ۸۷..... ۳-۴) خداشناسی با تجلی شاعرانهٔ وحدت در کثرت.....
- ۹۱..... ۳-۵) خداشناسی کودکانه - اساطیری.....
- ۹۴..... ۳-۶) ترکیب راه‌های خداشناسی.....
- ۹۹..... ۴) زبان دین و مفهوم خدا در اشعار کودک و نوجوان ایران.....
- ۱۰۰..... ۴-۱) نظریهٔ اشتراک معنوی.....
- ۱۰۳..... ۴-۲) نظریهٔ سلبی.....
- ۱۰۶..... ۴-۳) جمع سلب و ایجاب.....
- ۱۰۸..... ۴-۴) نظریهٔ تشکیکی.....
- ۱۱۱..... ۴-۵) نظریهٔ مجازی.....
- ۱۱۲..... ۴-۶) اوصاف چند وجهی.....
- ۱۱۴..... ۵) زبان ادبی و مفهوم خدا در اشعار کودک و نوجوان ایران.....
- ۱۱۶..... ۵-۱) توصیف شاعرانه.....
- ۱۲۱..... ۵-۲) شبکهٔ تصویری.....
- ۱۲۱..... ۵-۲-۱) ایماژ توصیفی.....
- ۱۲۲..... ۵-۲-۲) ایماژ کلامی - تخیلی.....

- ۱۲۳..... (۳-۲-۵) ایماژ کلامی - تخیلی - کنشی
- ۱۲۵..... (۴-۲-۵) ایماژ تخیلی
- ۱۲۶..... (۳-۵) تشبیه
- ۱۳۳..... (۴-۵) مجاز
- ۱۳۴..... (۵-۵) استعاره
- ۱۳۶..... (۶-۵) کنایه
- ۱۳۸..... (۷-۵) حس آمیزی
- ۱۴۰..... (۸-۵) نماد
- ۱۴۸..... (۹-۵) تضاد
- ۱۴۹..... (۱۰-۵) تلمیح
- ۱۵۱..... (۱۱-۵) زبان ادبی و مصادیق تکنولوژی
- ۱۵۵..... (۶) محورهای ارتباط با مفهوم خدا در اشعار کودک و نوجوان ایران
- ۱۵۶..... (۱-۶) محور انسان برون متنی - مخاطب برون متنی
- ۱۵۸..... (۲-۶) محور انسان برون متنی - مخاطب درون متنی (خدا)
- ۱۵۹..... (۳-۶) محور انسان برون متنی - مخاطب درون متنی (انسان)
- ۱۶۱..... (۴-۶) محور انسان برون متنی - مخاطب درون متنی (غیر انسان)
- ۱۶۲..... (۵-۶) محور انسان برون متنی - انسان درون متنی (خویشتن)
- ۱۶۳..... (۶-۶) محور خدا - انسان برون متنی
- ۱۶۴..... (۷-۶) محور خدا - مخاطب درون متنی (انسان)
- ۱۶۵..... (۸-۶) محور خدا - مخاطب درون متنی (غیر انسان)
- ۱۶۵..... (۹-۶) محور انسان - انسان درون متنی
- ۱۶۵..... (۱۰-۶) محور انسان - مخاطب درون متنی (خدا)
- ۱۶۶..... (۱۱-۶) محور انسان - مخاطب درون متنی (انسان)
- ۱۶۷..... (۱۲-۶) محور انسان - مخاطب درون متنی (غیر انسان)

۱۶۸.....	۱۳-۶ محور انسان - خویشتن.....
۱۶۸.....	۱۴-۶ محور غیر انسان - مخاطب برون متنی.....
۱۷۰.....	۱۵-۶ محور غیر انسان - مخاطب درون متنی (خدا).....
۱۷۱.....	۱۶-۶ محور غیر انسان - انسان درون متنی.....
۱۷۲.....	۱۷-۶ محور غیر انسان - مخاطب درون متنی (انسان).....
۱۷۳.....	۱۸-۶ محور غیر انسان - مخاطب درون متنی (غیر انسان).....
۱۷۴.....	۱۹-۶ محور غیر انسان - خویشتن.....
۱۷۶.....	۷ نتیجه گیری و سخن پایانی.....
۱۸۰.....	پی نوشت ها.....
۱۸۳.....	منابع و مأخذ.....
۲۰۷.....	پیوست ها.....
۲۰۷.....	جدول ۱-۲.....
۲۰۸.....	جدول ۱-۳.....
۲۰۹.....	جدول ۱-۵.....
۲۱۰.....	جدول ۱-۶.....

مقدمه

مفهوم خدا همواره یکی از مضامین عرصه شعر بوده است؛ این امر شامل شعر کودک و نوجوان نیز می‌شود. یکی از دلایل طرح این مفهوم در شعر، برخاسته از فضای جوامع دین‌مدار و بینش حاکم بر آنها است. بینش دینی عصر و پیوند آن با شعر کودک و نوجوان از دو منظر قابل بررسی است:

۱. اگر نگرش دینی بر فضای جامعه‌ای سایه افکند، تعدادی از شاعرانی که در آن اجتماع حضور دارند و عضوی از آن هستند، نگرش دینی را کم و بیش در زمینه‌های معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی و ارزش‌شناسی به کار می‌گیرند. در این صورت، طبیعی است که این شاعران، میل به سرایش اشعاری با بن‌مایه و مضمون دینی، از جمله مفهوم خدا داشته باشند.

۲. در جوامع دین‌مدار تلاش می‌شود که نیازهای دینی اعضای جامعه شناخته گردد و به آنها پاسخ داده شود؛ به خصوص نیازهای دینی اعضای نرسیده اجتماع، یعنی کودکان و نوجوانان که بیش از دیگر افراد به پرورش دینی نیاز دارند. در این شرایط تعدادی از شاعرانی که نگرش دینی دارند، به سرایش اشعار دینی کودک و نوجوان، از جمله اشعار دربرگیرنده مفهوم خدا روی می‌آورند و به نیاز کودکان و نوجوانان در جهت پرورش دینی پاسخ می‌دهند.

شرایط مذکور در جامعه دین‌مدار ایران و شعر کودک و نوجوان آن نیز دیده می‌شود. پژوهش حاضر، به چگونگی و تبیین مفهوم خدا در شعر کودک و نوجوان ایران می‌پردازد.

در انجام این پژوهش از راهنمایی و مشاوره استادانم جناب دکتر نعمت‌اله ایران‌زاده و جناب دکتر امیر نصری برخوردار بوده‌ام. دکتر ایران‌زاده که از اساتید نام‌آشنای گروه زبان و ادبیات فارسی هستند، بیشتر در حوزه مباحث ادبی راهگشای این تحقیق بودند و دکتر نصری نیز که از

اساتید فرهیخته گروه فلسفه هستند، بیشتر در هدایت مباحث فلسفی پژوهش نقش داشتند. از هر دو بزرگوار نهایت سپاس و تشکر را دارم. همچنین از آقای بهروز افروز و خانم انسیه موسویان که از مراحل اولیه تحقیق تا پایان آن یاری‌ام کردند بسیار سپاسگزارم و به خوبی می‌دانم که همواره وام‌دار لطفشان خواهم ماند.

۱) کلیات و مفاهیم

۱-۱) کلیات

۱-۱-۱) طرح مسئله

مفهوم خدا از مضامین پر کاربرد در عرصه شعر کودک و نوجوان ایران است. منظور ما از به کارگیری واژه "مفهوم" در عنوان این جستار، آنچه از خدا فهمیده می‌شود نیست؛ بلکه مقصود، امر مقدسی است که در زبان فارسی، "خدا" خوانده می‌شود و تقریباً همه انسان‌ها متناسب با فرهنگ و زبان خود با این مفهوم مقدس آشنایی دارند. چگونگی حضور امر مذکور در اشعار کودک و نوجوان ایران، از منظر روان‌شناسی، فلسفه، دین و ادبیات، قابل پی‌گیری است. مفهوم خدا را می‌توان در دو برهه از تاریخ شعر کودک و نوجوان ایران بررسی کرد: قبل از انقلاب اسلامی، بعد از انقلاب اسلامی. کانون توجه در پژوهش حاضر، دوران بعد از انقلاب اسلامی است. این تحقیق در جهت تبیین جایگاه مفهوم خدا به لحاظ فکری، هنری و ادبی در اشعار کودک و نوجوان ایران به موارد ذیل می‌پردازد:

- نوع اشعاری که مفهوم خدا را در خود جای می‌دهند
- فضا و درونمایه اشعاری که مفهوم خدا را دربر دارند
- چگونگی خداشناسی در اشعار
- چگونگی بیان مفهوم خدا در اشعار، به لحاظ زبان دینی و ادبی
- محورهای ارتباطی دربردارنده مفهوم خدا در متن اشعار

۱-۱-۲) ضرورت و اهمیت تحقیق

دلایل پرداختن به پژوهش حاضر از این قرار است:

- مفهوم خدا از مفاهیم بسیار پر اهمیت در جوامع بشری، به ویژه در حوزه ادبیات کودک و نوجوان ایران است و چگونگی حضور آن در عرصه مذکور، همواره نیازمند تبیین و تحلیل است.

- با اینکه اشعار دربرگیرنده مفهوم خدا در شعر کودک و نوجوان ایران حضور چشمگیری دارند، متناسب با بسامد اشعار، پژوهش‌های علمی منسجمی در این خصوص انجام نشده است و این حوزه به توجه بیشتری نیاز دارد.

با توجه به موارد فوق، بررسی مفهوم خدا در شعر کودک و نوجوان ایران را امری ضروری دانستم.

۱-۱-۳) اهداف تحقیق

پژوهش حاضر، هدف درون متنی و برون متنی دارد. هدف درون متنی آن، تبیین چگونگی مفهوم خدا در شعر کودک و نوجوان ایران است. نگارنده می‌کوشد تا مبانی ظهور این مفهوم را به لحاظ فکری و ادبی در حوزه مذکور مشخص و بررسی کند. امید است که این پژوهش در هدف برون متنی خود، راهگشایی در جهت تحقیقات علمی گسترده‌تر در حوزه مذکور باشد. همچنین، موجب شود که شاعران این حوزه، شناخت بیشتری نسبت به اشعار دینی کسب کنند و این امر بر سروده‌های آتی آنان تأثیر مثبتی داشته باشد.

۱-۱-۴) سؤالات تحقیق

سؤالات ذیل، محورهای اصلی پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهند:

۱. مفهوم خدا با چه موضوعات و درونمایه‌هایی از شعر کودک و نوجوان ایران پیوند یافته است و چگونه؟

۲. آیا بینش خداشناسانه در شعر کودک و نوجوان ایران متجلی شده است؟ اگر پاسخ مثبت است، مبانی فکری این بینش چیست؟

۳. سخن گفتن از خدا در شعر کودک و نوجوان ایران چه ارتباطی با نظریه‌های زبان دین دارد؟

۴. آیا در خصوص بیان مفهوم خدا در شعر کودک و نوجوان ایران، از ابزارهای هنری و ادبی استفاده شده است؟

۵. چه محورهای ارتباطی در اشعار کودک و نوجوان ایران در خدمت بیان مفهوم خدا هستند؟

۱-۱-۵) فرضیات تحقیق

۱. به نظر می‌رسد مفهوم خدا کم و بیش با همه درونمایه‌های شعر کودک و نوجوان ایران پیوند یافته است اما این پیوند در بعضی از اشعار عمیق و گسترده است و در برخی سطحی و محدود.

۲. چنین می‌نماید که نگرش خداشناسانه در حوزه مورد بررسی وجود دارد و از مبانی تفکر مذهبی و قومی شاعران ایرانی تبعیت می‌کند.

۳. گمان می‌رود تعدادی از گزاره‌ها و اوصاف مطرح شده برای خدا در اشعار مورد بررسی، با برخی از نظریه‌های زبان دین قابل تبیین است.

۴. به نظر می‌آید بیان مفهوم خدا در حوزه پژوهش، با کارکردها و ابزارهای ادبی و مجازی زبان ارتباط بسیاری دارد.

۵. احتمال می‌رود که غیر از صدای شاعر یا راوی، صدای شخصیت‌های دیگری نیز در راستای بیان مفهوم خدا در اشعار به کار رفته است و محورهای ارتباطی متنوعی برقرار شده.

۱-۱-۶) پیشینه تحقیق

در خصوص مفهوم خدا در شعر کودک و نوجوان ایران، پژوهش‌های جامع و مستقل چندانی صورت نگرفته است؛ مواردی که تا به امروز انجام شده، از این قرار است:

۱. احمدپوریان، سیده فریده. (۱۳۸۹). خدا در شعر کودک از انقلاب اسلامی تا کنون. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد دزفول.

مباحث کلیدی در پایان‌نامه فوق، به این صورت است: آسیب‌شناسی ادبیات دینی کودک و نوجوان، سیر تحول شعر کودک با موضوع خدا پس از انقلاب اسلامی، بررسی مفهوم و صفات خدا در دوران بعد از انقلاب اسلامی.

در بخش پایانی رساله مذکور، به این مفاهیم پرداخته شده است: دانایی، لطف و مهربانی، قدرت و توانایی، گره‌گشایی، تسبیح و ستایش موجودات، بزرگی و عظمت، عشق و دوستی،

نعمت‌ها، امید به خدا، رفتن به سوی خدا، شناخت خدا، توصیف و تشبیه خدا، آفرینندگی خدا، شکرگزاری انسان از خدا، خانه خدا، تمنا و درخواست از خدا و

نگارنده این سطور معتقد است که تحقیق مذکور، سرشار از تحلیل‌های ذوقی نویسنده آن است و از بررسی‌های علمی و مبتنی بر اصول پژوهش فاصله دارد. گزیده‌ای از این رساله به صورت مقاله با مشخصات ذیل منتشر شده است:

احمدپوریان، سیده فریده. (۱۳۹۰). «بررسی شعر کودک از دیدگاه خداشناسی». در کتاب ماه کودک و نوجوان. فروردین. ۱۶۲. صص ۷۸-۸۷

۲. سید رضایی، طاهره و حسنی، طاهره. (۱۳۹۰). «تجلی خدا در شعر کودک و نوجوان». در کتاب ماه کودک و نوجوان. دی. ۱۷۱. صص ۷۹-۸۶

طبق آنچه در متن مقاله فوق آمده است، غالب اشعار مورد بررسی در این اثر، منتخب از ۷۲ شعر موجود در کتاب "پنجره‌های آسمان" است. این کتاب در سال ۱۳۸۲ چاپ شده است، بنابراین جامعه آماری تحقیق مورد نظر نیز به اوایل دهه گذشته باز می‌گردد. در بخشی از این مقاله، کلیات و تعاریف تحقیق بیان می‌شود: مقدمه‌ای درباره پیشینه شعر کودک، تعریف شعر کودک و معرفی خدا به کودک و نوجوان. در بخش دیگر، مباحثی مطرح می‌شود که به صورت مستقیم با مفهوم خدا در اشعار کودک و نوجوان مرتبط است؛ این مباحث چنین هستند: ترکیبات وصفی و اضافی، تشبیهات، برشمردن نعمت‌ها، دعاها و درخواست‌ها و جایگاه خدا.

تقریباً همه مواردی که در آثار مذکور مورد بررسی قرار گرفته‌اند، در رساله حاضر نیز مورد کنکاش قرار می‌گیرند؛ زیرا نگارنده معتقد است که این موارد در پژوهش‌های پیشین به صورت جامع تبیین نشده‌اند. در مقاله اخیر از ترکیبات وصفی و اضافی مرتبط با مفهوم خدا نیز سخن می‌رود اما این بحث در پژوهش حاضر مطرح نمی‌شود؛ زیرا به نظر می‌رسد از آن دسته مباحث زبانی شعر باشد که در خدمت محتوای شعر قرار ندارد و از مسئله چگونگی حضور مفهوم خدا در شعر کودک و نوجوان ایران گرهی نمی‌گشاید.

علاوه بر موارد مذکور، در مورد برخی از کتاب‌های شعر کودک و نوجوان دربردارنده مفهوم خدا که عمدتاً در این رساله نیز مورد بررسی قرار گرفته‌اند، نقد و بررسی‌های مختصری صورت گرفته است. معرفی دقیق این آثار، در جستار حاضر مقدور نیست و از آنجا که این

بررسی‌ها معمولاً از پشتوانه پژوهشی چندانی برخوردار نیستند و بیشتر جنبه گزارشی یا آسیب‌شناسی دارند، از آن‌ها به عنوان پیشینه تحقیق نامی نمی‌بریم.

لازم به ذکر است که مطالب هیچ یک از آثار مذکور، در این رساله مورد استفاده واقع نمی‌شود؛ زیرا بحث‌های مطرح شده در آن‌ها، با سبک و ساختار پژوهش حاضر، سازگاری چندانی ندارد. به عقیده نگارنده با وجود پژوهش‌های مذکور، همچنان چگونگی حضور مفهوم خدا در اشعار کودک و نوجوان ایران به لحاظ فکری، هنری و ادبی در ابهام قرار دارد و تحقیق حاضر در جهت رفع این ابهامات صورت می‌گیرد.

۱-۱-۷) محدودیت‌های تحقیق

اکثر محققان عرصه ادبیات کودک و نوجوان ایران، کمبود منابع نظری و علمی مربوط به این حوزه را به عنوان محدودیت و دشواری تحقیق ذکر می‌کنند؛ به جزء این مورد که مانعی برای همه پژوهشگران حوزه مورد بحث است و کمبود امکانات پژوهشی که شامل حال اکثر محققان داخلی می‌شود، محدودیت دیگری را در انجام پژوهش حاضر به یاد ندارم.

۱-۱-۸) روش تحقیق

این پژوهش بر اساس شیوه توصیفی-تحلیلی تدوین شده است و دو بعد دارد. بعد اول، شامل مباحث نظری در خصوص مفهوم خدا و جوانب آن است و از پشتوانه کتب روان-شناسی، فلسفی، دینی و کلامی برخوردار است. بعد دیگر، ذکر و بررسی اشعار دربرگیرنده مفهوم خدا بنابر مباحث نظری مذکور است.

در انتخاب منابع نظری تلاش شده است، از آثار شناخته شده استفاده گردد اما در مواردی نیز مطالب و اطلاعات مورد نیاز را در منابع مذکور نیافتیم و ناگزیر، به آثاری رجوع کردم که چندان شناخته شده نیستند و از مطالب مفید آن‌ها بهره بردم. همچنین، به علت کمبود منابع نظری داخلی در حوزه ادبیات کودک و نوجوان، به ناچار از منابع محدودی استفاده کرده‌ام و همین امر در مواردی، سبب ارجاعات مکرر به یک اثر شده است. این نکات را ذکر کردم تا خوانندگان آگاه شوند که نگارنده، همه توان خود را در جهت استفاده از مفیدترین منابع نظری به کار گرفته است.

جامعه آماری این پژوهش، سروده‌های دربرگیرنده مفهوم خدا از هفده شاعر شاخص در عرصه شعر کودک و نوجوان ایران است که در سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۵۷ چاپ و منتشر شده‌اند. مقصود از شاعر شاخص، فردی است که سروده‌های متعددی داشته باشد و جامعه ادبی، او را شاعر شناخته شده‌ای بداند. بنابراین، میزان قوت و ضعف اشعار، ملاک تعیین جامعه آماری نبوده است. اسامی شاعران منتخب که به زعم نگارنده واجد شرایط مذکور هستند از این قرار است: جعفر ابراهیمی، قیصر امین‌پور، غلامرضا بکتاش، محمود پوروهاب، مصطفی رحماندوست، افسانه شعبان‌نژاد، اسدالله شعبانی، آتوسا صالحی، افشین علا، شکوه قاسم‌نیا، ناصر کشاورز، داوود لطف‌الله، مه‌ری ماهوتی، محمدکاظم مزینانی، بیوک ملکی، عرفان نظرآهاری، بابک نیک طلب و حمید هنرجو.

لازم به ذکر است که جامعه آماری این تحقیق، سروده‌های منتشر شده در قالب کتاب است؛ اعم از دفترهای شعری منحصراً به یک شاعر و گزیده‌های شعری متعلق به گروهی از شاعران. با توجه به شرط مذکور، بدیهی است آثاری که صرفاً در نشریات چاپ شده‌اند در جامعه آماری پژوهش حاضر قرار ندارند.

به طور کلی ۲۹۹ دفتر و گزیده شعر، به عنوان آثار دربردارنده مفهوم خدا مشخص گردید و حدود ۸۳۰ شعر که از این آثار استخراج شد، مورد بررسی قرار گرفت. در خصوص پیوند اشعار منتخب با مفهوم خدا به چند نکته توجه شده است:

- مفهوم خدا در بطن بسیاری از اشعار دینی ادراک می‌شود اما فقط اشعاری انتخاب شده‌اند که اشاره لفظی به مفهوم خدا داشته باشند یا رد پای مفهوم خدا در آن‌ها آشکار باشد و بتوان آن را بررسی کرد. در خصوص انتخاب اشعار غیر دینی دربرگیرنده مفهوم خدا نیز، اشاره لفظی به این مفهوم، ملاک قرار گرفته است.

- از ذکر اشعاری که به مفهوم خدا اشارات لفظی دارند اما این اشارات، ارتباط معنایی چندانی با مفهوم مستقل خدا ندارند، پرهیز شده است؛ مانند اسماء "شیر خدا" و "روح خدا" که برای نامگذاری فردی خاص به کار رفته‌اند؛ اصطلاح "خداحافظی" که به نشانه پایان و اتمام یک امر به کار رفته باشد و اشاره‌ای به مفهوم حافظ بودن خداوند نداشته باشد؛ لفظ "ربنا" که به دعایی خاص اشاره کند و مفهوم خدا از آن اراده نشود و ...

- در مورد انتخاب شواهد شعری، سعی شده است که زمان نشر آثار در نظر گرفته شود و نمونه‌های منتخب، مربوط به سال‌های متفاوت و متنوعی باشند. با توجه به اینکه در دهه

هشتاد، بیش از دیگر سال‌ها کتاب شعر کودک و نوجوان منتشر شده است، در پژوهش حاضر، اشعار منتخب از این دهه بسامد بالایی دارند.

- سعی شده است مثال‌ها از کتبی نقل شوند که چاپ اول هستند، تا به این واسطه، تاریخ نشر اولیه اشعار، در متن رساله مشخص باشد. در مواردی، دسترسی به چاپ اول کتب مقدور نبود و ناگزیر، به چاپ‌های دیگر آن‌ها ارجاع داده شده است.

- برخی از اشعاری که سروده یک شاعر هستند، بسیار به یکدیگر شبیه‌اند و الفاظ مشترک فراوانی دارند؛ در این موارد، از نمونه‌ای استفاده شده است که تاریخ نشر آن جدیدتر باشد و تغییرات یا اصلاحات مورد نظر شاعر در آن اعمال شده باشد.

- از ذکر اشعاری که در کتاب‌های تلفیقی شعر و قصه قرار دارند، خودداری شده است؛ مانند کتاب "جوجه زرد حسنی، کجایی؟"، سروده اسدالله شعبانی.

- کمیت شواهد شعری در هر بخش از رساله، متناسب با ظرفیت بحث و نیاز مطالب به توضیح و تشریح است و ارتباطی با بسامد آن دسته از اشعار در حوزه مورد بررسی ندارد.

- بدیهی است که نمی‌توان همه اشعار مورد بررسی را در متن رساله حاضر ذکر کرد، بنابراین، اشعار رسا و متناسب با بحث را کانون توجه قرار می‌دهیم و به عنوان نمونه در متن حاضر ذکر می‌کنیم؛ به برخی از اشعار نیز صرفاً در گزارش آماری می‌پردازیم.

۱-۱-۹ ساختار پایان‌نامه

این پایان‌نامه از هفت فصل تشکیل شده است. در فصل اول، پس از ذکر کلیات تحقیق، به تبیین مفهوم خدا از دیدگاه کودک و نوجوان پرداخته شده است. سپس، نوع اشعاری که مفاهیم دینی از جمله مفهوم خدا را دربر می‌گیرند تبیین و تشریح می‌شود. در بخش پایانی نیز پیشینه بیان مفهوم خدا در شعر کودک و نوجوان ایران ذکر می‌گردد. در فصل دوم، دسته‌بندی و تحلیل درونمایه اشعار دربرگیرنده مفهوم خدا انجام می‌شود. فصل سوم، به راه‌های خداشناسی که در اشعار دینی کودک و نوجوان ایران نمود یافته است اختصاص دارد. مباحث فصل چهارم، مبتنی بر پیوند مفهوم خدا با نظریه‌های زبان دین در اشعار مورد بررسی است. در فصل پنجم، به ارتباط مفهوم خدا با کارکردهای مجازی زبان در اشعار مورد پژوهش پرداخته می‌شود. در فصل پایانی، محورهای ارتباط با مفهوم خدا در اشعار مشخص می‌گردد؛ به عبارتی، صداهایی که همانند صدای شاعر یا راوی درباره مفهوم خدا در شعر سخن می‌گویند، تبیین و